

Mønsterlandsby. Idealistiske læger skabte Brumleby for at huse sønderjyske flygtninge og dæmme op over for armod, overbefolkning og kolera. I dag er Brumleby et eftertragtet boligkvarter, hvor man på et nyt museum kan opleve Danmarks ældste brugsforening.

Brumleby i koleraens tid

AF MARIANNE KROGH ANDERSEN

Sønderjyske flygtninge strømmede mod København og kæmpede om en seng i overbefolkede lejekaserner. I dag er det svært at forestille sig elendigheden efter nederlaget i 1864. Et Danmark i knæ.

Tusindvis af københavnere døde af kolera, den smitsomme sygdom, som først og fremmest skyldes armod, snuskede latriner, overbefolkning og sult. Druk, trængsel, alt for store børneflokke, fattigdom, død – alt dette danner bagtæppet for Brumleby. I dag en af de mest skattede bebyggelser i København. Et eftertragtet sted at bo, en idyllisk plet på Østerbro – med en venteliste på 20 år.

De lave gule længer i italiensk stil, bygget af Bindsbøll i 1853 og suppleret med ekstra længer af Vilhelm Klein i 1866, husede tusindvis af fattige københavnske arbejderfamilier og sønderjyske flygtninge, der ikke ville under tyskens åg, og derfor var draget til København. Brumleby lå dengang langt uden for København tæt op ad Øster Fælled med marker, fuglefløjt og græssende køer. Der var lys og luft.

Men det var et tætbeholdt minisamfund. Der boede omkring fem gange så mange som i dag. I lejligheder på 26 kvadratmeter boede man med op til 11 børn, far og mor. De sov overalt, i kommodeskuffer, på strygebrættet, i vindueskarmene. Og Brumleby blev betragtet som et kæmpe fremskridt!

Alt dét kan man ikke lade være med at tænke på, når Brumlebys børnekor anno 2016 en novemberdag i mørkningen stemmer i med »Der er lys i lygten, lille mor«. Let betuttede står småpigerne oppe på scenen i Brumlebys mødesal, Kostalden, iklædt hvide, nystrogede flæseforklæder og drengene i grå stumpbukser. Små trykke børn fra den kreative klasse ligner de mere end fortidens snottede arbejderunger, mens de står deroppe og brøler: »Åh, bare jeg ku' hjælpe dig, men det skal jeg nok, når jeg bliver stor. Åh, glæd dig lille mor« – mens hele salen jubler. Sangen handler om far, der går på druk, så mor og børn må sidde i mørke, fordi der ikke er råd til petroleum. Lige indtil den velsignede gadelampe spreder lidt lys i de trange stuer.

»De sov overalt, i kommodeskuffer, på strygebrættet, i vindueskarmene.«

Hvor meget børnene fatter af den gamle revyvis om tidligere tiders fattigdom er svært at sige. Da de synger »En sang om dividende« – om »et rugbrød, lidt finker, en øl til min far« – fra de gode gamle dage, hvor man fik dividende i Brugsen, ser de i hvert fald lidt fjerne ud i blikket. Men de forstår uden tvivl, at der er fest i dag i Brumleby. For de får slikposer efter deres optræden og kulturminister Bertel Haarder holder tale. Det samme gør direktøren for en af landets mest velpolstrede pengetanke, A.P. Møller fonden. Der er nemlig grund til fest. Hele Brumleby – eller i hvert fald rigtig mange mennesker – er mødt op for at fejre, at man indvier Brumleby Museum i

Brugsuddelerens kontor, hvor kunderne stod i lange køer for at få udbetalt dividende, står fuldkommen som dengang med protokoller, stempler og medlemsbøger. FOTO: ROBERTO FORTUNA

Den sidste brugsuddeler, Johannes Andersen, bag disken med den uundværlige blyant bag øret, ca. 1948. FOTO: SCANPIX

Danmarks ældst bevarede brugsforening fra 1868. Formentlig er det også en af verdens ældste brugere, som stadig er intakt.

I Kostalden, den gamle træbygning med bemalede udskæringer helt i Bindsbølls ånd og hængende faner oppe under loftet. Der er hedt af mange mennesker i trængsel, men en varm (også fysisk) og hjertelig stemning. Brumleby er en landsby, hvor alle kender hinanden. På godt og ondt.

Fra scenen læser en beboer op af Martin Andersen Nexø's erindringer *Et lille kræ*. Kommunisten og digteren, der blev folkekær på *Pelle Erobreren*, boede som barn 1872-77 i Brumleby, som blev bygget af Lægeforeningen for at dæmme op over for fattigdom og elendige boligforhold, der kun blev endnu værre under kolera-epidemien i 1850'erne. Den grufulde sygdom kostede på bare tre måneder næsten 5000 københavnere livet ud af en befolkning på 100.000. De syge måtte bo i telte på grund af smitefare – præcis som syriske flygtninge i dag. Men Martin Andersen Nexø's familie var heldig at få plads i Lægeforeningens Boliger – Brumleby, som digteren kaldte stedet, fordi køerne i området »brumlede«, det vil sige: sagde muh. At få lov at bo der var et kæmpe fremskridt for stenhuggeren og hans familie.

Fælleden lå tæt på, og der var masser af haver. »Kongevejen førte ud i det ukendte.« På vejen mødte Martin og hans brødre kulsviere, når børnene skulle til bageren efter daggemalt brød til halv pris. »Vi skulle passe på

En del af overskuddet fra brugsforeningen, Østerbroes Husholdningsforening, blev brugt til at købe for. Biblioteket står intakt som dengang. I samme lyserøde farve. FOTO: ROBERTO FORTUNA

dem. For det hed sig, at de smed på kniv efter folk.« Børnene tiggede kulsvierne om trækul. Dem gav de til deres mor, som brugte dem til sit dampstrygejern. »Så er den 2-skilling sparet.«

Martin Andersen Nexø fortæller, at mændene drak tæt i Brumleby. Med undtagelser. »Der var folk, som sågar bar ugelønnen hjem,« skriver han. I de familier så børnene deres far i dagslys. De havde et kammeratligt forhold til faderen. De løb ham i møde og fik endda lov til at ride på skulderen hjem. »Vi kaldte dem socialistunger som skældsord.«

Det kan godt være, at Brumleby stadig er en socialist-rede. Men det forhindrer ikke liberalisten Bertel Haarder i at holde af bebyggelsen, som han i sin tale ved festen kaldte »et åndehul for børn og kultur.«

»Brumleby har fremtiden for sig. Nu om stunder ser man Brumleby som et ideal. I modsætning til de store sociale boligbyggerier, som blev bygget i den bedste mening. Arkitekterne skulle bare selv have lov til at bo i dem. Som Poul Henningsen siger: »Den, der bygger et hus for andre, skal selv prøve at

Murerpolerer Hørbye (tv. med skæg) og familie. Han slæbte flæskesider og førte sirlig protokol i Brumlebys gamle brugsforening. Ganske gratis. FOTO: SCANPIX

bo i det.« Brumleby handlede om at gøre det utålelige i lejekasernerne lidt mere tåleligt. De fleste levede i sygdom og skidt,« sagde Haarder.

Brumleby var en mønsterlandsby midt i storbyen, da den blev bygget i 1853. Men den blev efterhånden utidssvarende – det rene slum. Flere gange var der planer om at rive husene ned. Men heldigvis endte det med en gennemgribende renovering i 1990'erne.

I dag er Brumleby af Kulturministeriet udpeget som et blandt seks »uomgængelige bygningsværker i vores kultur«. Mønsterlandsbyen i storbyen er også hædret internationalt for sin bygningskultur.

»Det er dansk kulturarv med stort K, som vi fejrer i dag. Og brugsforeningen er enestående,« sagde kulturministeren i sin tale og mindedes andelsbevægelsens storhedstid. I løbet af ganske få år blev der midt i provisorietiden skabt over 1000 andelsforetagender – mejerier, brugere, slagterier og meget andet. De fleste er nedlagt i dag, men ideen om, at folk slår sig sammen – som i Brumlebys gamle brugsforening – er mere aktuel end nogensinde ifølge Bertel Haarder. I dag hedder det bare Uber, Fødevarefællesskab, tøjbytning og andre fællesskaber.

I år fejres 150 året for Thisted Kjøbstads Arbejderforening, Danmarks første brugsforening. Bygningen er væk nu. 'Østerbroes Husholdningsforening', som brugsen i Brumleby egentlig hedder, holdt ud indtil 1984, hvor det sidste uddelerpar Johannes og Grethe Andersen måtte dreje nøglen om. På trods af at de havde Østerbroes bedste kaffe, som folk rejste langt for at købe, kunne de ikke stå sig i konkurrencen, blandt andet fordi fødevaremyndighederne forbød salg af mælk fra butikken, fordi der var lokum i gården.

Da Brumleby blev renoveret i 1992, var brugsen tæt på at blive revet ned. Men aktive beboere fik det forhindret. Tidligere politiasistent Mark Rubin er en af dem. Han har i årevis sørget for at opbevare gammelt inventar, protokoller, dividendemærker og varer fra den gamle brugs.

Museumsinspektør Lykke L. Pedersen fra Nationalmuseet – der selv har arbejdet med Brumlebys kulturhistorie siden 1984 – kalder ham »ildsjælenes ildsjæl«. Ildsjæle er der ellers en del af i Brumleby. Og godt for det. Beboerne skal nemlig selv stå for driften af det nyoprettede museum i den gamle brugsforening. Nationalmuseet har sat bygningerne i stand fra kælder til kvist med støtte fra A.P. Møller Fonden.

Forfatteren Palle Lauring sagde i sin tid:

Østerbroes Husholdningsforenings skjold – brugsen er Københavns ældste. Den er formentlig også en af verdens ældste – og ældst bevarede. Verdens første brugsforening i Rochedale i England er ikke bevaret.

»Danmark er en brugsforening.« To tredjedele af alle husstande eller 1,6 millioner danskere er medlem af COOP i dag. Men det er jo ikke som i de gamle dage med dividendemærker og medlemsbøger. Dengang hvor man enten handlede hos købmand eller i brugsen – aldrig begge steder!

NÅR man går op ad trinene til den gamle brugs i Brumleby mærker man lidt af suset fra andelsbevægelsens gyldne dage. Selv bliver jeg bevæget over at opleve stemningen i den gamle butik, hvor næsten alt står intakt som dengang. Jeg er vokset op i en købmandsbutik på landet, min far er uddannet i en brugsforening, og jeg har i forrige tider arbejdet på Andelsbladet.

På hylderne står buddingepulver, tvekulsurtnatron, Ata, Øtke, mondamin citronfromagepulver, Richs (kaffeerstatning), en suk-kertop og i blå metalbokse Elefant Margarine fra Otto Mønsted og Superior Biscuits. Der er ceylonthe af »fineste kvalitet« fra Asiatisk Thecompany. Jeg bliver helt forpustet af glæde, da jeg læser et oldgammelt prismærke på disken, hvor der med sort blækpen er skrevet: hugget melis, Liverpool rør, dansk sukker. De væltede sig i sukker dengang! Det gamle prisskilt fra butikkens første dage blev fundet af Nationalmuseets folk, da de vendte disken om og begyndte at sætte den i stand. Alt er tiptop renoveret. Selv den gamle kakkellovn er skilt ad. Den står nu sort og funkende med en spand koks foran.

»Huset er en perle. Det er et hus, men også en idé.«

Butikken er malet i frække farver, lyseblåt og lilla og med en bort af liljer under loftet. Sådan så den ud oprindelig. I dag ligner det noget, som kunne være udtænkt af en flok hippier – her i landet eller i hippiestaten Vermont i USA, der har et væld af hyggelige landbutikker. Gamle 68ere er der også et par stykker af i Brumleby. De var med til at redde Brumleby fra bulldozerne, få byggeriet fredet og gjort til almenyttige andelsboliger.

FLERE hundrede mennesker har deltaget i arbejdet med at sætte den gamle brugsforening i stand, fortæller Lykke L. Pedersen fra Nationalmuseet.

»Huset er en perle. Det er et hus, men også

Østerbroes Husholdningsforening, brugsen i Brumleby i 1968, dengang ølkasserne stadig var af træ. Og tunge. FOTO: SCANPIX

en idé. Det er en idé om at løfte i flok. Og ånden fra dengang lever stadig.« En stædig gruppe Brumleby-beboere har i årevis kæmpet for at bevare brugsen og få den indrettet som museum. 24 beboere skiftes til at holde museet åbent hver søndag og derudover efter behov.

I den gamle butik troner det røde skjold fra Østerbroes Husholdningsforening, som jo var brugsens navn. 1,5 procent af foreningens overskud gik til biblioteket. Det var meget populært, og står stadig den dag i dag fuldkommen intakt. Og i den originale farve – lyserødt. I et aflukket skab står de indkøbte bøger, læderindbundne med guldskrift: *Ivanhoe*, *Dyrenes Liv*, *Dansk-norsk Haand Ordbog*, *Fru Sara på Enø* af Morten Korch og selvfølgelig *Pelle Erobreren* af Martin Andersen Nexø. Og mange andre. I udlånsprotokollen kan man se, hvem der lånte hvilke bøger. Alt er omhyggeligt optegnet med sort blæk.

Oppe på brugsuddelerens kontor – der også fremstår, som blev den sidste dividende udbetalt i går – kan man snage i, hvor meget medlem nr. 240 købte 1872-77. Det var Martin Andersen Nexø's forældre. Det blev ikke til så meget. Enken C. Larsen, medlem nr. 8, købte lidt mere, og fik derfor mere i dividende. Hun er for resten Lykke L. Pedersens tiptipoldemor.

Medlem nr. 1 var Doktor Ulrik. Han blev fyret som læge i Tønder i 1864 og var initiativtager til brugsforeningen. F.F. Ulrik var især optaget af at hjælpe de mange sønderjyske flygtninge i København. Det var også en gruppe filantropiske læger med Emil Hornemann i spidsen, som stod bag byggeriet af Brumleby – Lægeforeningens Boliger, som var det oprindelige navn.

»Frisk luft, sæbe og vand – det var hvad der skulle til for at bekæmpe kolera, mente Emil Hornemann. Lægeforeningens boliger

blev et laboratorium for hans ideer. Han sørgede for vaccinationer. Han fortalte om den sjuskede og den flinke husmor, Madam Flinch og Madam Sørensen. Det var et stort opdragelsesprojekt, der handlede om hjælp til selvhjælp. Det var familierne selv, der skulle rette sig op i et alternativt samfund fra vugge til grav med Arbejdernes Ligkistemagasin, Brødfabrikken Rutana og brugsforeningen,« fortæller Lykke L. Pedersen.

LÆGEFORENINGENS Boliger var både filantropiske og opdragende med mødesal, sløjdscole, badeanstalt og børneasyl. I dag er badeanstalten indrettet til en smart butik med kunsthåndværk. Lokummerne i gården er blevet til cykelskure. Det vrirler med gynger

og sandkasser. Børnecykler ligger spredt overalt. Foran husene står hvide bænke, og der er små hyggelige bede og grønne stakitter ved alle huse. Ingen høje bøghekke skærmer for indkik fra naboen. Der er legende børn overalt. Og ingen biler. Mellem de lave længer gror lindetræer og popler.

Hvor der i slutningen af 1800-tallet boede op til 2600 mennesker i Brumleby, er der nu kun 242 lejebolige. Og lejlighederne er små med mange enlige pensionister. Folk fra den kreative klasse og akademikere blander sig med pensionister, arbejdere og studerende. Der bor mange børnefamilier. En del har haft adresse i Brumleby i flere generationer. En af dem er fru Madsen, som hun kaldes af alle. Hendes oldeforældre flyttede ind i blok P i 1870'erne. Hun voksede selv op med sine forældre i en lejlighed på 26 kvadratmeter.

»Det var meget småt dengang. Så børnene var altid ude at lege. Brumleby er et godt sted for børn at vokse op. Her kan du trygt sende dine børn ud i mørket. Det var nok derfor, at der kom hele 73 børn til halloween og ringede på hos mig. Heldigvis havde jeg købt en kæmpe pose slik,« fortæller fru Madsen, der synger til Brumlebys fester. I juni stiller de silde-telt op og holder vårfest. Der er fastelavn og juletræsfest. Og snart julebazar.

Annette Stenbjørn glædede sig over at se, at folk rystede deres dug ud ad vinduet, da hun flyttede ind i 1974. Det føltes hjemligt og rart. Men der var lokummer i gården. Om vinteren måtte hun medbringe en kedel varmt vand for at tømme toiletet op. Meget er forandret, men det vigtigste intakt: »Det er fællesskabet. Vi har ikke så mange originaler tilbage mere. Nogle af dem var frygteligt fortrukne. Det tynder ud i originalerne, men vi har stadig meget med hinanden at gøre. Det er som en lille landsby.«

Ulla Munch-Petersen kom ind for 11 år siden. Hun er med i bestyrelsen for det nye museum. Hendes farfar var professor i jura ved Københavns Universitet. »Han var rød og deltog i slaget på Fælled – lige her ved siden af Brumleby. Han fik et kæmpe blåt øje. Næste dag, da han skulle holde forelæsning, indledte han med at sige: »Godmorgen, mine herrer. Jeg beklager meget, at jeg ser sådan ud. Jeg blev slået ud af politiet i går.«

Ulla Munch-Petersens far var læge og aktiv med socialt arbejde i Lægeforeningen og Brumleby. »Så cirklen er sluttet – min farfar, min far og nu mig.«

Brumleby Museum, Østerbro, København, åbent hver søndag 11-15. I december også lørdag. Derudover er det åbent efter aftale.

Brumleby er en eftertragtet bydel i dag. Det er almenyttige andelsboliger med masser af børnefamilier og pensionister. FOTO: NIELS CHRISTENSEN